

Hör de civilisationskritiska ropen!

Göra Greiders tacktal vid mottagandet av Elin Wägner-sällskapets pris "Väckarklockan"

Det känns väldigt fint att få ta emot Elin Wägnerpriset Väckarklockan. Hon är en av gestalterna ur svensk kulturhistoria eller politisk historia, som inte alltid är så lättplacerad ideologiskt – men kanske därför också är särskilt slitstark. För henne hörde kampen för fred och demokrati ihop med kampen för fred med jorden. Jag kan inte tänka mig någon bättre kombination. Och på frågan om vart jag själv vill skicka en väckarklocka är det enkelt: Jag skickar den till Ulf Kristersson. I Tidöavtalet nämns knappt klimat- och miljöfrågor. Den kommande statsministern behöver väckas.

Elin Wägner var också pacifist. Men pacifism är idag knappast populärt att dra fram. Ett vidrigt krig pågår i Europa. Det ukrainska folket försvarar sig mot en aggressiv och brutal angripare och det finns inget annat att göra än att stödja ukrainarna – även med vapen.

Samtidigt har det skett en mycket obehaglig militarisering av allt tänkande sedan i vårvintras. Det har ägt rum på rekordtid. Jag var och är helt emot den svenska Natoansökan. Det är, anser jag, bättre att några länder står utanför de stora militärblocken. Och jag tyckte mig se att svenska folket och i synnerhet våra folkvalda politiker – i alla fall merparten av partierna – föll ner i något slags krigsneuros under vårvintern. Plötsligt ansågs medlemskap i en kärnvapenallians vara något självklart. Jag påstår att själva våra medvetanden har militariserats.

Jag tänker på några rader ut *Väckarklocka*, där Elin Wägner skriver så att det kanske kan förklara varför militarism är en del av själva vår civilisation:

"Att det går att ställa om vårt samhällsmaskineri och engagera varenda kugge i krigets tjänst, beror på att vår civilisation även under fredliga perioder är inställd på att bryta upp sammanhang, krossa motstånd, omgestalta, erövra. Den måste ha varit tänkt som ett medel till människornas frihet och lycka. Men människornas frihet och lycka har kommit att betyda herraväldet över jorden. Detta erövrarmål, som allt mer kommit att bestämma utvecklingens hållning, har inte tålt att några gränser bestod för människan"

Därför har civilisationen även under fredstid varit på krigsfot. Den arbetar med fart, massa, med krafter som den väcker upp och inte helt behärskar. Den älskar att bryta lagar och motstånd. Den är krigisk och nedbrytande, även där den skenbart arbetar uppbyggande. Där den går fram, måste äldre kulturer raseras, naturen skändas och plundras. Dess uppbyggande, uppfinnande, producerande har ett hetsigt, nervöst drag."

Men vi har också en särskild försvarsmakt, som särskilt sysslar med frågor om krig. Jag har genom åren skrivit en hel del om det militärindustriella komplexets inverkan på klimat och miljö. Men jag hör aldrig någon reporter fråga hur mycket växthusgasutsläpp det svenska försvaret står för. I den senaste miljöredovisningen jag såg från försvaret, det var några år sen, uppges att man släpper ut ungefär en kvarts miljon ton koldioxid om året (=utsläppen från en hyggligt stor stad) – och det var före den senaste upprustningsvågen.

Men så här barnsligt enkelt är det: För varje stridsvagn, jeep och stridsplan som köps in ökar militärens klimatavtryck. Hur stort det ekologiska fotavtrycket är från de jätteövningar som återupplivats från kalla krigets dagar, vet väl ingen.

Så mycket vet vi att militären har en fantastisk förmåga att undfly ansvar för den miljö- och klimatförstöring verksamheterna den orsakar. Beräkningar har gjorts för krigsinsatsen i Irak under de första fyra åren: 141 miljoner ton koldioxid. De flesta bedömare är ense om att planetens största enskilda klimatbov är det amerikanska försvarsdepartementet. I Sverige kämpar invånare kring landets näst största sjö, Vättern, för att militärens flygövningar över denna dricksvattenstäkt måste upphöra.

Vi kan vara rätt säkra på att kriget mot Ukraina en dag tar slut. Så om bara fem, tio år kommer de flesta stater att stå där med övertunga försvarsmakter. Statskassar har dränerats på resurser för att köpa in krigsmaterial som borde gått till klimatinsatser. Vapenindustrin blomstrar nu. Det är en absurd värld. Jag tror att Elin Wägner skulle hålla med mig.

*

Jag kommer precis från Dalarna. Där gick jag nyss omkring i skogen och i min trädgård. Jag älskar att odla min trädgård och leta efter gamla fröer – det är ett sätt att rädda den biologiska mångfalden. Gamla fröer är mänsklighetens livförsäkring. Vi kommer inte att klara av att skapa en hållbar värld utan att ta tillvara så mycket vi kan av den enorma mångfalden. Och detta med trädgårdar är ingen liten sak – jag såg att hela ytan av alla trädgårdar och kolonilotter tillsammans är lika stor som hela Blekinge.

Men rubriken på mitt föredrag är: Hör de civilisationskritiska ropen. Vad är då civilisationskritik? Svar: Det är en kritisk blick på och ett ifrågasättande av hela vår civilisation. Denna kritiska blick rymmer en vänsterhögerskala. Jag menar att kapitalism och biosfär i längden är oförenliga storheter. Men civilisationskritiken går också utanför vänster-högerdimensionen.

Vi ser ju nu att den så kallade gröna industrialiseringen, som vänstern överallt kämpar för, på många sätt riskerar att upprepa den förra, bruna industrialiseringens många misstag. Grundtanken tycks vara att vi ska kunna fortsätta som förut – men med förnybar energi, och helst lite kärnkraft också.

Missförstå mig inte: Jag är för exempelvis vindkraften. Men vi måste ja ett dubbelt seende här och inse riskerna med fortsatt materialutvinning. Det räcker med att se en enda propeller till ett vindkraftverk transporteras på en landsväg på väg till montering – en enda propeller ser gigantisk ut på nära håll; man tänker på all energi, alla naturresurser som gått åt för att tillverka den, röja mark och dra vägar och ledningar till vindkraftsparkerna, och alla jordartsmetaller som måste brytas för att energin ska kunna lagras – för att man intuitivt ska fatta att även den förnybara energin – som jag är en anhängare av - ohjälpligt och i grunden är beroende av just den produktionsapparat som jagar oss mot avgrunden.

*

Klimat och miljö? Frågorna kan kännas helt oöverstigliga.

Men det finns existentiella ingångar till frågan om det hållbara livet. Bland det viktigaste vi kan göra för att rädda planeten är att samla ihop oss, koncentrera oss, sitta stilla och tänka. Jag vill slå ett slag för meditationen. Den dag vi inte gör någonting är ur miljösynvinkel vanligtvis den allra bästa dagen! Jag upprepar:

*Den dag vi inte
Gör någonting
Inte lyfter ett finger
Slappar på soffan*

*Eller kisar mot vårsolen
Är ur miljösynpunkt
Egentligen den
Bästa dagen.
Stillhet är klimatkamp.*

Vi lever i en civilisation som hetsar oss, driver på oss. Den styrande bilden av människan som vi idag håller oss med är Den ekonomiska människan – rastlös, egennyttig, alltid på språng. Den ekonomiska människan, Homo Economicus – det är egentligen en helt sluten, konkurrensinriktad, empatilös människa som inte förmår ta in några andra arters behov.

Och vi får ofta helt motsägelsefulla budskap när det gäller miljö- och klimattänkandet: Ta till exempel hela vurmen för så kallade höghastighetståg. Tanken verkar vara att vi ska kunna fortsätta att resa så mycket som det bara är möjligt – och ändå känna att vi är miljövänliga. Varför hör man aldrig några ledande politiker i klimatets namn säga att vi helt enkelt borde resa mindre överhuvudtaget? Svar: Därför att det är status att resa. Den ekonomiska människan reser. Måste resa och ständigt vara i rörelse. Frihandel är den viktigaste och heligaste principen i vår moderna kapitalistiska civilisation.

Vi borde lugna ner oss. Vi borde arbeta mindre. Jag tror att det bästa vi alla kan göra är att sätta oss ner och vara stilla och försöka ta in det oerhörda att vi finns här på denna lilla planet i en öde och kall världsrymd. Känna ett slags tacksamhet:

*Jag tackar fågeln för att fågeln finns.
Jag tackar ljuset för att ljuset finns.
Jag tackar de gröna bladen
för att de gröna bladen finns.
Jag tackar regnet för att regnet finns.
Jag tackar planeten för att planeten finns.
Jag tackar himlens hemligheter
för att himlens hemligheter finns.
Jag tackar varje enskild människa för att hon finns.
Jag tackar gräset för att gräset finns.
Jag tackar alla de arter som finns för att de
gör oss mindre ensamma.
Jag tackar dagarna för att de kommer
och kommer och aldrig upphör.
Jag tackar glädjen för att glädjen finns.*

*Otacksam är jag bara mot förtrycket,
glädjelösheten och de
inskränkta väldiga riken,
vars murar jag naturligtvis finner
också inom mig själv.
Ty jag är också tacksam
mot mina otacksamheter
för att de finns och aldrig överger mig.*

*Jag tackar de sociala klasserna
för att de understa vill bli fria
och de översta i hemlighet,
fast de inte förstår det,
vill avstå all sin makt
för att äntligen bli människor.
Jag tackar hatet för att hatet finns.
Jag tackar folken som rör
sig in i varandra och evigt förnyas.*

*Jag tackar hela det väldiga livet.
Jag tackar döden, den sav
som tränger ur detta liv
och doftar
så genomträngande starkt.*

Jag tackar orden för att orden finns.

*

Vart ska vi då vända oss för att finna inspiration till ett hållbart liv? Ja, jag brukar ibland sluta ögonen och tänka på min mamma.

Hon gick bort för några år sedan under pandemin. Hon var, tror jag ungefär det 300:e offret för coronan. Hösten innan hon dog satt jag och läste FN:s klimatrappport samtidigt som jag och mina bröder oroligt vankade fram och tillbaka till sjukhuset där vår 92-åriga mor låg efter att ha ramlat i sin lägenhet. Det var en märklig känsla. Jag såg på henne där hon satt och tog några tuggor av sjukhusmaten. Till våren gick hon bort. Hon blev 93 år. Vi kunde inte besöka henne på äldreboendet.

Min mamma kom ur och blev på något sätt alltid kvar i en förkonsumistisk värld, uppväxt som hon var i en liten by på landet. Det ekologiska avtryck hon satte i världen under sin livstid var minimalt. Hon växte upp i fattigdom och levde sitt liv i självklar sparsamhet. Började arbeta vid 13 års ålder på konfektionsfabriken i Vingåker. Födde fem barn. Mycket sorg, men också mycket skratt under ett långt liv.

Jag minns henne: Hon var ett levande bevis på att ett rikt liv är möjligt fastän det inte haft några som helst konsumistiska förtecken: Ingen prylhets, inget ständigt resande (jag tror inte hon någonsin flög). Cykeln, en gammal blå Monark, var hennes farkost genom livet. I lite förvirrat tillstånd undrade hon där vi satt på sjukhuset plötsligt vem som stal den där cykeln en gång, fast det nog var femton år sedan.

Jag känner hopp när jag tänker på min mamma. Och jag tror att de flesta människor någonstans inom sig är beredda och redo för ett liv som är kompatibelt med biosfären. Vi bör leta efter sådana förebilder, särskilt hos de allra äldsta som växte upp före Den stora Accelerationen.

Problemet är överallt de riktigt rika, kapitalägarna och deras hantlangare inom politiken: De har makten. Och de missbrukar den.

När det talas om hållbar utveckling och alla goda råd och uppmaningar haglar över oss är det lätt att man till slut känner att stressen ökar och man blir nästan paralyserad. Man bör också

fråga sig vilka som är de verkliga miljöhjältarna i ett samhälle – det är inte de som har råd att köpa en svindyr Tesla eller klimatkompensera för sin flygresor, utan snarare alla låginkomsttagare som kanske inte ens har råd att köpa en bil eller åka på en dyr semester i en annan världsdel. De rikaste tio procenten står för runt hälften av koldioxidutsläppen i världen.

*

Igår när jag funderade över vad jag skulle säga här idag, så tänkte jag ett tag att jag skulle göra det enkelt för mig och spela upp den gamla progglåt som en gång gick som en slagdänga över hela landet: Peps Perssons Hög standard:

*Hög standard, va fan är hög standard,
Litar du på myten om vårt rika västerland.,
Känner du dig trygg och mätt min vän,
Eller gnager tvivlet i dig som en dålig tand.
Vad ska du med bil och villa
När du mår så jävla illa
Hög standard va fan är hög standard*

Den där låten var som ett slags kampsång för en ny, begynnande världsbild som faktiskt var på väg att få betydelse under första halvan av sjuttioalet. Och jag nämner det här för att det ger ett sammanhängande perspektiv på de senaste fyrtio-fyrtiofem årens historia.

Det som hände då, vid sjuttioalets mitt, var att kapitalismen krisade, den stannade helt enkelt nästan av, med låga tillväxtsiffror. Samtidigt fanns det en väldigt stark vänstervåg och en miljörelse, som tillsammans bar fram en ny civilisationskritik. Det var faktiskt under de åren som ordet hållbarhet först började användas. Under detta sjuttioal fick också Elin Wägner en renässans. När man idag läser sista kapitlet i hennes *Väckarklocka* häpnar man: Hon och hennes väninnor och vänner sitter där och diskuterar vad levnadsstandard egentligen är. De kommer fram till det grundläggande: Jord, vatten, bröd, kunskaper. De kommer fram till att vår civilisation måste bort från den tävlingsinriktade konsumismen. Detta är skrivet 1941! Men jag tror det är mer rätt än någonsin: Den konsumistiska kedjereaktioner startar uppifrån. Det är så statusjakten startar: Uppifrån. Istället för att människor kan mötas som jämlikar, utan de värderande blickarna, drivs en ständig konsumtistisk statusjakt igång.

I olika böcker har jag försökt beskriva det slags civilisationskritiska, tillväxtkritiska rum som öppnades på sjuttioalet. Den tiden såg embryot till en utopi födas - och vi kan kalla det för jämviktssamhället. Den utopin hade till och med ett slags urkund, en skrift som fick ett enormt inflytande i hela samhällsdebatten.

Vi har allt som är fysiskt nödvändigt för att skapa en helt ny form av mänskligt samhälle, ett som skulle byggas för att vara i generationer. De två beståndsdelar som saknas är ett realistiskt, långsiktigt mål som kan leda människosläktet till detta jämviktssamhälle och den mänskliga viljan att nå detta mål. Om vi saknar ett sådant mål och om vi inte föresätter oss att nå det, kommer kortsiktiga överväganden att generera den exponentiella tillväxt som driver världssystemet till jordens gränser och slutligt sammanbrott. Med det målet och den föresatsen skulle vårt släkte nu vara berett att börja en kontrollerad, ordnad övergång från tillväxt till jämvikt över hela jorden.

Skriften heter "Tillväxtens gränser", den gavs ut av Romklubben, som faktiskt finansierades av storkapitalet. Jämviktssamhället – som också var jämlikt.

Men denna utopi om jämviktssamhället blev kortlivad. Det som sedan hände var två saker: den krisande kapitalismen startades helt enkelt om igen under åttiotalet med den finansiella kapitalismen som motor. Ideologiskt var det alltmer nyliberalismen som tog kommandot. Ideologiskt övergavs samtidigt tillväxtkritiken även av stora delar av miljörörelsen. Man började hoppas på att en ren tillväxt var möjlig – en tillväxt som kunde frikopplas från miljö- och klimatbelastning. Det rör sig om en fantastisk stark tankefigur som i några årtionden styrt hela vårt tänkande kring klimat, miljö och tillväxt.

Idag tror jag man kan säga att denna utopi om det jämlika jämviktssamhället och kritiken av tillväxten - är mer maktlös än vad den varit på mycket länge.

*

Under en lång civilisationsprocess, som egentligen sträcker sig från den neolitiska revolutionen för tiotusen år sedan över den industriella revolutionen och till Den Stora Accelerationen efter andra världskriget, har allt det i biosfären och jordskorpan som de mänskliga samhällena kan ha nytta av, gjorts till objekt för exploatering.

Processen är så omfattande att den överhuvudtaget inte går att greppa. Under Antropocen, Människans tidsålder, har själva den fysiska vikten av den så kallade teknosfären – alltså allt det som våra samhällen byggt – ökat till mer än trettio miljoner miljarder kilo.

En civilisation tynger planeten. Politiskt och mentalt kan vi bokstavligen knappt röra oss under tyngden av denna teknosfär.

I samma ögonblick som vi äntrat Antropocen kommer därför insikten att vi måste lära oss att studera vår egen art, Homo Sapiens, vid sidan av studierna av ekonomi och samhällsklasser. Jag menar att det inte går att komma ifrån detta: Människan är en invasiv art. Vi måste räkna med det. Gör vi inte det, ser vi inte utmaningarna. Det coronavirus som hemsökt planeten är bara ett av hundratusentals för människan potentiellt livsfarliga virusen i naturen – som riskerar att drivas på flykt undan pressade ekosystem och till slut nå människan.

Ett annat problem är att människan, trots all den empatiska förmåga hon föds med, helt tycks sakna förmåga till empati med exempelvis insekter, hav eller växter – eller de virus som flyr från ekologiskt hotade värddjur.

Vad jag försöker säga här är att de ideologier vi håller oss med, och som redan är uttunnade till bristningsgränsen, överhuvudtaget inte rymmer den nödvändiga civilisationskritik som måste finnas där för att ett civilisatoriskt spårbyte ska kunna äga rum. Liberalismen är i dessa avseenden faktiskt helt död för den avgörande klimatfrågan. Den ekonomiska människan, Homo Economicus, den mäktigaste bild av vilka vi är och enligt liberalismen bör vara, är frikopplad från biosfären.

Men: Vi människor har förmågan att se. Det är ett snabbt växande antal människor idag som tittar en extra gång på en humla, ett bi eller en geting som korsar deras väg. Vi har fått upp ögonen för att allt ändå hänger ihop. Plötsligt kan någon säga, sorgset, var är alla insekter som förr alltid fastnade på bilrutan? Jag påstår att en ny varseblivning har uppstått hos nästan alla människor: Vi ser saker och tänker på saker vi tidigare inte tänkt på. I detta finns en oerhörd, långtidsverkande kraft.

Jag ska avsluta med att läsa en dikt:

*Nej, det är inte alls otroligt att Gud är en humla.
Utrota denna humla och den ska hämnas*

med sin mäktiga frånvaro.

*Tung och gammaltestamentlig
tumlar den runt i trädgården.
Den borrar sig in i en smällglimm,
fastnar nästan där men kommer
irriterat loss och är glad igen.*

*Humlan möter en fladdrande fjäril
och låter med en surrande grymtning
denna tankspridda kollega som ser ut som en
förvirrad kontorist i vit skjorta
hinna före till den röda rosen.*

*All denna äppelblom och dessa snart
glänsande äpplen
är för humlan förstås bara en bisak.
Men jordhumla, hushumla, ängshumla, åkerhumla,
trädgårdshumla och kanske stadshumla:
ni flyger genom dammiga stadsparker
över gulnade gräsmattors öknar
spejande också för vår skull.*

*Människa! Du måste maka på dig!
Du är bara en av de arter som ska leva här!
Du skall därför rädda den där
mjuka vilsna lilla helikoptern
som fastnat bakom
verandafönstrens glasbur.*

*Lilla humla!
Flyg genom oss
flyg genom
våra medvetandens lövkronor
och befrukta även oss!*

Gud är en humla.

Göran Greider

Tacktal för Väckarklockepriset den 15e oktober på biblioteket i Växjö.